

A MUNKÁSOK ÉS AZ OLVASÁS

Néhány észrevétel egy hasznos tanulmányról

Méltán kapott sok dicséretet Kamarás István tanulmánya: A munkások és az olvasás. Nálunk eddig még nem jelent meg alaposabb, sokrétűbb elemzés a munkásosztály olvasási kultúrájáról. A tanulmány alapjául szolgáló felmérés, az ehhez használt, nagy gonddal és tudományos igényességgel összeállított kérdőív ugyanúgy dicsérhető, mint az összegező elemzés. A dicséret azonban önmagában kevés, ez az értékeny munka többet érdemel annál, hogy dicsérő szép szavakkal tudomásul vegyük megjelenését és továbblépjünk rajta. Az ügy jelentősége, a szerző igényessége, szándéka és az eredmény is méltó arra, hogy megbecsüljük annyira, hogy részleteiben is foglalkozunk vele, visszhangot adunk megállapításaira, és ami vitatható benne, azt vitára érdemesítjük. A hasonló jellegű hasznos és szükséges munka folytatását, eredményesebbé válását, gyakorlatban való hasznosítását akkor és azzal szolgáljuk igazán, ha Kamarás István és a KMK igénykutató csoportjának gondját valamennyiünk közös gondjává tesszük, ha a felmérési kérdőívek válaszaiból tükröződő képet és helyzetet saját tapasztalataink és ellenőrző vizsgálódásaink alapján közösen szembe-
sítjük a gyakorlati munka közben élénk táru-
ló élő valósággal.

Igaz ugyan, hogy egy-egy ember tapasztalata nem lehet azonos értékű egy nagy sokaságra kiterjedő, tudományos módszerrel végzett felmérés adataival, felszínre hozhat azonban olyan adalékokat, amelyek a kérdőívre adott válaszokból és aláhúzásokból nem derültek ki. A különböző helyeken szerzett tapasztalatoknak lehet *ellenőrző jelentőségük* is, némileg helyesbíthetők a kérdőíves válaszok torzulásait, amelyek kisebb-nagyobb mértékben minden felmérésnek törvényszerű velejárói. (Számos tapasztalat bizonyítja, hogy egy kicsit a felmérési alanyok is olyanok, mint a színésznők a fotoripporter lencséje előtt: mindig a legelőnyösebb, a legtöbbet mutató pózba vágják magukat.)

Egyébként sem árt, ha a különböző statisztikákat és felmérési eredményeket nem vesszük tudomásul az első látásra, hanem a számok mögé is betekintgetünk. Az 1955-ös badacsonyi író-könyvtáros találkozón Veres Péter — válaszként azokra a statisztikai adatokra, amelyekkel a könyvkiadás és a könyvtárak eredményeit próbáltam érzékeltetni — ezekkel a szavakkal figyelmeztette a könyvtárosokat:

„Vigyázzatok, mert ravasz dolog a statisztika! Nemcsak azért, mert egyik a kettő már 100%-a, és ahol semmi nem volt, vagy éppen csak valamicske volt, ott a kis eredményből is könnyen lehet nagyot mutatni, hanem azért is, mert a statisztikai adatokat egy kis ügyeskedéssel mindenki úgy csoportosíthatja, ahogy szándékainak és érdekeinek a legjobban megfelel. Tehát amennyire szükséges és hasznos, a stréberek, karrieristák, ilyen és amolyan szándékú emberek kezében éppen úgy lehet a ködösítés, de még az ámitás és a becsapás eszköze is. No, de ezt csak úgy általában mondtam, elhiszem, hogy a könyvtárak statisztikája igaz, számomra azonban akkor is keveset mond, mert éppen a legfontosabb nem derül ki belőle, az, hogy a sok könyv hogyan hatott azokra, akik olvasták és azokon keresztül hogyan formálta családjuk, környezetük, szűkebb és tágabb közösségük gondolkodását, az egyéni és a közösségi-társadalmi magatartást, — mert ez a lényeg!” (Gyorsírási jegyzetből.)

Néhány hónappal ezelőtt Illyés Gyula is hasonló gondolatainak adott hangot a könyvtárosokhoz intézett szavaiban:

„... A szellemi emelkedés nehezen mérhető. Hamis képet kapunk, ha az olvasott könyvek számára hivatkozunk. Nem minden irodalom, amit az emberek olvasnak, ha az irodalom alatti szórakoztató műveket is olvasmányoknak tekintjük, akkor széppíthetjük a statisztikát a telefonkönyvvel vagy akár a szakácskönyvvel is, ezeket lapozgatják a legjobban, és ezeket is ólomból szedik... Örömmel szemléltetem őket, [a szép könyvtárakat] de fájó szívvel is: ami valódi érték bennük, az még mindig a keveseké. (Könyvtáros, 1970. 6. sz.)

Olyan jelzések ezek, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül. Eredményeink valós értékelése, feladataink, tennivalóink helyes megválasztása egyaránt megkívánja az olvasással és a könyvtári munkával foglalkozó statisztikák és felmérések alapos vizsgálatát. Ki kell gyomlálnunk belőlük azt, ami hamis illúziók keltésével tévútra vezethet bennünket. Az égi más helyett a *valót kell látnunk, azt, ami van és nem azt, amit szeretnénk, ha már lenne.* Csak a meglévő valóságra alapozva végezhetünk a társadalmi szükségletnek megfelelő munkát. Különösen fontos ez olyan felmérés esetében, amely társadalmunk vezető osztálya: a munkásosztály olvasási kultúráját vizsgálja.

Kamarás István tanulmánya is több olyan problémát felszínre hozott, amelyet érdemes és szükséges lenne mélyrehatóbban megvizsgálni. Csak néhányal foglalkozom ezekből, s nem a csálhatatlanság igényével, inkább sok kérdőjellel, önmagam-mal is vitatkozva, keresve és kutatva, hogy mi a valóság.

Első kérdőjelem a munkásolvások arányához kíváncsok. A tanulmány szerint ... a magyar munkások 93,3%-a olvasó, becsléseink szerint ugyanis ennyire tehető azoknak az aránya, akik napilapot vesznek a kezükbe. Közülük rendszeres napilap olvasónak tekinthető 73,1%.” A könyvet olvasók aránya 75,2%, s ebből 47,9% a rendszeres könyv olvasó. Igaz, hogy ezt az esetleges torzítások miatt 43%-ra csökkent a tanulmány, de még így is túlzottan jónak tűnik, E fogalmazás akaratlanul is eszembe juttatja azt az időt, amikor az újságokban, népgyűlési szónoklatokban és a különböző beszámolóokban divatos volt az „olvasó néppé váltunk” dicsekvő szólam. Baráti körben akkor is vitatkoztunk arról, igaz-e ez, valóban olvasó néppé váltunk-e már, és egyszerű módszert választottunk az ellenőrzéshez: Mindegyikünk kipuhította szűkebb környezetében, rokonsága, szomszédsága, legközelebbi bizalmas ismerősei körében, hogy ki olvas és mit olvas? Egyszerű beszélgetésekkel is sikerült megállapítani, hogy a mi környezetünkben élő emberek még nem tartoznak az olvasó nép közé, alig egyötödüknek van olyan kapcsolata a könyvvel, hogy olvasó embernek tekinthető. Később aztán kiderült, hogy egy országos vizsgálódás is hasonló eredményt hozott volna, s azóta szétfoszlottak a hamis illúziók. (Nyannyira, hogy a munkások körében végzett, jó eredményt hozó felméréssel csaknem egy időben indult országos mozgalom „az olvasó népért”, azzal az indoklással, hogy „az ország felnőtt lakosságának csupán az egynegyede olvas rendszeresen, ide számítva az iskolás gyerekeket is; ... a nagy többség, a felnőtt lakosság ötvenöt százaléka egyáltalán nem olvas.” (Az Olvasó népért mozgalom társadalmi elnökségének felhívása.)

A két adat között olyan nagy az eltérés, hogy ez sem az időközben bekövetkezett fejlődéssel nem magyarázható, sem azzal, hogy a munkásság ennyivel jobb olvasó, mint a társadalom egyéb rétegei. Néhány egyéb adalék is indokolja a magas olvasói arány megkérdőjelezését és a további vizsgálódást.

„... *Kulturális minimumnak a mi viszonyaink között a nyolcosztályos általános iskola kötelező elvégzése tekintendő, különösen a munkások számára, akik a népgazdaság dinamikusan fejlődő, a műszaki haladás élen járó ágazataiban dolgoznak... 1968-ban ez az arány [az ált. iskola 8 osztályát végzetek] az összes fizikai munkásoknál 45,3%-ra emelkedett (ezen belül az ipari fizikai munkásoknál több mint 50%-ra). Megbecsülve ezt a nagy eredményt, nem kell különösebben hangsúlyoznunk, hogy a fizikai munkások közel felének a kulturális minimum alatti helyzete milyen nagy mértékben akadályozza szakmai és emberi továbbfejlődésüket. Márpedig nemcsak az idősebb generációról van szó — akik, érthetően, már nehezen, vagy egyáltalán nem vállalkoznak általános iskolai tanulmányaik befejezésére —, hanem középkorúakról és fiatalokról is.” (Kovács F.: A szocialista kulturális forradalom lenini fellegása és a munkásműveltség. Pártélet, 1970. 7. sz.)*

És egy másik idézet: „Hazánkban jelenleg a 15—39 évesek 51,1%-ának, majdnem 1 millió 800 ezer felnőttnek nincs meg a nyolcosztályos végzettsége.” (Szellemi egészség. Népszava, 1970. június 30.)

Hosszabb ideje tipikus ipari városban élek és dolgozom, hét éven át reggel-este munkásvonaton, munkások közt utaztam, jónéhány előadást tartottam üzemekben ipari munkásoknak, beszélgettem velük irodalomról, könyvről, olvasásról, vannak tehát személyes élményeim és tapasztalataim köztük nagyon jók, fejlődést tükrözők is, összességükben azonban a személyes tapasztalatok is a magas olvasói arány megkérdőjelezésére ösztönöznek.

Nincsenek adataim arról, hogyan oszlik meg az a kulturális minimum alatti tömeg, amely a közép- és fiatal-korosztályú ipari fizikai dolgozóknak is csaknem felét magában foglalja, személyes tapasztalataim azonban adnak némi támpontot. Még mindig akadnak — ha nem is nagy számban — analfabéták, akik aláírásuk helyett ma is keresztet rajzolnak. Az egyik üzemben panaszkodtak, hogy nem tudnak a végére jutni az analfabétizmus felszámolásának, mert mire egy keservesen összetoborzott tanfolyammal végeznének, az új belépők között ismét összejön egy tanfolyamra való. A keresztet rajzolóknál sokkal nehezebben deríthetők fel a rejtett analfabéták akik nevüket alá tudják írni, de egyébként sem írni, sem olvasni nem tudnak. Számolnunk kell a fél-analfabétákkal is, akik 2—3, esetleg 4 osztályt is úgy ahogy elvégeztek, de gyakorlás hiányában azt a keveset is elfeledték, amit tanultak, s írni-olvasni tudásuk a tiszteletre méltó kivételektől eltekintve nem haladja meg a betűzgetési szintjét. És az olvasási kultúra szempontjából ezekhez kell sorolnunk az 5—6 osztályt végzetek egy bizonyos hányadát is, akiknek annyira gyatra az olvasási készségük, hogy sem az újsággal, sem a könyvvel nem tudnak megbirkózni, sőt még egy levél, vagy hivatalos irat elolvasására is mást kérnek meg, mondván: „köny-

nyezik a szemem”, „összefutnak a szemem előtt a betűk” stb. stb. Házról-házra járásom emlékei és tapasztalatai szerint sokkal többen vannak az ilyenek, mint gondolnánk. (Még az ismert, kiváló sportolók között is!)

Vagyis: *a kulturális minimum alatti, csaknem ötven százaléknyi ipari dolgozó egy részével már eleve nem számolhatunk mint újság-, vagy könyvolvasó emberrel, mert hiányzik hozzá az alap: az olvasnitudás.*

A tanulmány megjelenése óta néhány adat ellenőrzése céljából eddig száz munkással beszélgettem, nem felmérés jelleggel, hanem mint ismerős az ismerőssel és a beszélgetések tapasztalata szerint mind az újságot, mind a könyvet olvasók aránya lényegesen alatta marad a felmérésbelinek, inkább az Olvasó népért mozgalom felhívásában szereplő adatot erősíti, mint a felmérését. Nem akarom alkalmazni a cseppben a tenger elvét, nem merek még gondolni sem arra, hogy az általam tapasztalt arány biztos és hiteles, amely egyezik az országos átlaggal, ezért nem is említék százalékokat. Ősztönzéseként talán ennyi is elég ahhoz, hogy másutt is utánanézzenek: valóság-e már a 93,3%-os újság- és a 75,2%-os könyvolvasói arány, vagy a felmérték szépét mutatni akarásából született illúzió?

Véleményem szerint jelenleg még csak célként beszélhetünk ilyen magas olvasói arányokról, ha nem akarjuk azt, hogy ismét csalódás érjen bennünket. Jónéhány feladatot meg kell még oldanunk, hogy ez valósággá is váljék. Mindenekelőtt az iskolai oktatással párhuzamosan meg kell találnunk az utat azokhoz a — többségükben fiatal — munkásokhoz, akik vállalkoznak arra, hogy a dolgozók általános iskoláiban befejezzék tanulmányaikat és olvasóvá nevelésükkel, a könyvtári munka eszközével segítenünk kell, hogy ne csak termelőerőként, hanem a hatalom birtokosaként is megfeleljenek a rájuk váró követelményeknek. És azok körében is bőven várnak még ránk ilyen feladatok, akiknek az alpműveltsége már eléri, vagy meghaladja a kulturális minimumot. Tudnunk kell azonban, hogy gyors sikert a könyvtárak legterveztebb, legsokoldalúbb munkája sem hozhat önmagában. *Eredményre csak olyan arányban számíthatunk, amilyen arányban nő a tudás, a műveltség társadalmi és anyagi megbecsülése, amilyen arányban a munkások megérik, hogy nemcsak szükséges, hanem érdemes is tanulni, művelődni, lépést tartani a fejlődéssel.* Az olvasói arányok mellett az olvasmányok minősége is ennek megfelelően alakul majd.

„Olyan ponthoz érkeztünk, amikor nem egyszerűen csak az a probléma, hogy hányan olvasnak. Az is probléma; de még inkább az, hogy *mit és hogyan* olvasnak?” (Aczél György: Népművelés a szocialista társadalomban. Valóság, 1970. 7. sz.)

A felmérés ezt is sok szempontból vizsgálta és Kamarás István tanulmányának talán az a legérdekesebb része, amelyben a munkások olvasmányait, az olvasás hatását, az ízlésszintet és az olvasás fejlettségi fokát elemzi. Ehhez a — gyakorlati munka szempontjából — legfontosabb részhez is kívánczok azonban néhány kérdőjel. Az az érzésem, hogy a kérdőívek kitöltésekor a „mit olvasnak” kérdéscsoportjára adott válaszokat szépítették meg legjobban a megkérdezettek. Amikor szűkebb körben erről beszélgettünk, az egyik könyvtárosnak az volt a véleménye: „Meg kell tanulni az ilyen felmérések olvasását. Nem az a lényeg, hogy azokat a könyveket olvasták-e, amelyeket megneveztek, hanem az, hogy már tudják, mit kell, vagy mit illik az ilyen kérdésekre válaszolni.” Ha komolyan vesszük, már pedig komolyan kell vennünk, hogy *a munkásközszóly műveltsége, általános, politikai és szakmai képzettsége, termelési, közéleti és életmódbeli kultúrája egész társadalmunk elsőrendű közigyge, akkor nem fogadhatjuk el ezt az álláspontot, nem elégedhetünk meg az „okos” vagy inkább „ügyeskedő” válaszokkal, a „vonasanak” vagy „rangosnak” tartott címek ismeretével, mert ez csak tartalom nélküli felszín, csalóka dekoráció.*

Éppen azért lenne jó, ha a felmérés eredményét minél több helyen szembeesítenék a gyakorlati tapasztalatokkal, mert így megtisztítható lenne az ügyeskedő válaszok feltételezhető torzításától. A már említett ellenőrző beszélgetések tapasztalata is arról győzött meg, hogy a torzítások feltételezése nem alaptalan. Néhány példa:

A felmérés kérdéseire adott válaszok szerint a legutoljára olvasott könyvek, a legtöbbször olvasott könyvek, a kedvelt művek, a legkedvesebb olvasmányok sorában egyaránt Gárdonyi: Egri csillagok c. regénye áll „elsőpró főlényel” az első helyen és Jókai: A kőszívű ember fia a másodikon. A könyvtári kölcsönzés közben szerzett tapasztalataim nem igazolták azt, hogy ez a két könyv a felnőtt munkások körében ilyen olvasott lenne, mindkettő inkább az általános iskolás korosztályú gyermekek olvasmányaként népszerű. Ezt igazolták beszélgetéseim is. A száz munkás közül senki nem említette utolsó olvasmányaként ezeket a műveket. A felmérés és a beszélgetés közt eltelt időre való tekintettel az iránt is érdeklődtem, hogy kinek az olvasmányai között szerepeltek az elmúlt három évben, s ilyen is csak néhány akadt. Viszont ugyanebben az időben a nagy többség látta *mindkét regény film-*

változatát, és az egyik napilapban tizenkilencen olvasták az Egri csillagok *képregény* változatát. A könyvek olvasása helyett tehát: film és képregény.

Itt említem meg A kőszívű ember fiaival kapcsolatban egy másik tapasztalatomat is. Az elmúlt télen tíz játékos irodalmi klubfoglalkozást tartottam ifjúnakcsók részére. Az egyiket Jókai legnépszerűbb regényeire építettem fel és a szó legszorosabb értelmében csődbejutottam vele, mert Jókai szinte egyáltalán nem szerepelt a jelenlevő 30 fiatal olvasmányai között. Kizárólag a megfilmesített regényeket ismerik, de ezeket is csak a film alapján. Nem kivétel ez alól A kőszívű ember fia sem, amely pedig néhány évvel ezelőtt kötelező olvasmányuk volt. Akkor is csak néhányan olvasták el, a többiek egész változatát sorolták el azoknak a „puskákknak”, amelyekkel a kötelező olvasást pótolták. Egyértelműen naivnak, nehezen olvashatónak tartják Jókait, unják a sok idegen kifejezést.

Az idősebbekre ezt nem lehet általánosítani, de azért mégis érdemes elgondolkodni azon, hogy a felmérés eredményében miért az Egri csillagok és A kőszívű ember fia került a munkások olvasási listájának az élére. Milyen szerepe lehet ebben a *megfilmesítésnek és annak, hogy mindkettő általános iskolai kötelező olvasmány?* Nagyon merész dolog, mégis megkockáztatom a kérdést: nem áll fenn annak a lehetősége, hogy azoknak *egy része*, akik ezt a két könyvet jelölték meg akár utolsó, akár legkedvesebb olvasmányukként, *a nem olvasók kategóriájába tartozik?* Ezt azonban hiúsági, szocialista brigád vállalási stb. okokból nem akarták bevallani, s azt a könyvet jelölték meg, amely általános iskolai tanulmányaikból felrémlett emlékezetükben, s amelyről — ha netán szükség lenne rá — beszélni is tudnának, hiszen a hajdan tanultakat a film is felfrissítette. A kérdés feltevésében csak meg erősített az, hogy ennek a két könyvnek a kivételével csaknem teljesen azokat, vagy azokhoz hasonló műveket említettek beszélgető társaim utolsó olvasmányukként, mint amelyek a felmérés eredményét tükröző táblázatban szerepelnek.

Elgondolkodtató a kérdőívben megadott 101 mű olvasottsági listája is. Első pillantásra szembetűnik, hogy ezeket a könyveket feltűnően sokan jelölték meg olvasmányaként. Még a ranglista tizenhatodik helyén álló regényt is csaknem minden második munkás olvasta, nem is szóva az élen állók 94,4 és 93,0%-os arányáról. Elfogadhatjuk-e hitelesnek minden fenntartás nélkül azokat a válaszokat, amelyek ezt az illúziókeltően szép eredményt születték? Eddigi tapasztalataim alapján gondolni sem mertem volna arra, hogy vannak olyan irodalmi értékek számító magyar regények, amelyeket a munkások 93—94%-a, lényegében tehát mindenki, aki csak olvasni tud, még a betűzetés szintjén állók egy része is olvasott. A felmérés eredménye sem győzött meg róla. Arról sem, hogy a Háború és béke olvasásán, amely terjedelme és fajsúlya szerint is a „nehéz” könyvek közé tartozik, a munkások 55,5%-a már túljutott. Sőt még a Csendes Don 40,7%-os olvasottságát is kételkedve fogadom. Annál is inkább, mert éveken át kísérleteztem néhány nagy regény, köztük ennek a kettőnek a népszerűsítésével, és meggyőződtem arról, hogy milyen kevesen olvasták, illetve milyen sokan nem olvasták, s arról is, hogy hol a terjedelemre, hol egyéb okra hivatkozva, legtöbbször az „ismerem, láttam filmen” kifogásával elhárítják az ajánlást, nem vállalkoznak elolvasásukra.

A „láttam filmen” indokkal eljutottunk az olvasottsági lista másik feltűnő sajátosságához. *Az első helyekre kizárólag olyan regények kerültek, amelyeknek film-változatát az elmúlt években moziban vagy televízióban láthattuk.* Sőt, a legtöbbet olvasott húsz könyv között is mindössze két olyan regény szerepel, s ez is a mezőny második felében, amelynek nem volt film- vagy televízióban is közvetített színpadi változata. Ennek alapján jogosnak érzem a kérdést: nem az történt-e esetleg, hogy a megkérdezettek egy része, és nem is jelentéktelen hányada, a film megnézését azonosnak tekintette a könyv elolvasásával, és a *látott film alapján olvasott könyvként* jelölte meg a valójában nem olvasott regényt?

Beszélgetéseim során elsősorban a Háború és béke esetében próbáltam ennek utánanézni, s az előzetes gyanút igazoltnak látom. Igaz ugyan, hogy beszélgető társaim közül százalékarányban csaknem pontosan ugyanannyian tudják, hogy miről szól a Háború és béke, és többé-kevésbé ismerik a tartalmát, mint amennyien a felmérés során olvasott könyvként jelölték meg, csakhogy: *ismeretük forrásai között az utolsó helyen áll az olvasmányélmény.* Azoknak a száma, akik valóban olvasták a könyvet, nem éri el a tíz százalékot sem, tehát csak töredéke annak, mint amit a felmérés mutat. A többiek a regény alapján készült filmet, illetve filmeket látták, valamint a televízióban közvetített szegedi és budapesti színházi közvetítést. Akik valóban olvasták a regényt, azok a film előtt olvasták, csupán kettő akadt olyan, aki a film első része után kezdte el olvasni, az egyik azonban nem jutott a végére, abbahagyta, a másik pedig az „unalmas” részeket átlapozta, csak a cselekmény érdekelte.

Ebben az esetben sem gondolok arra, hogy ez az országos átlagnak tekinthető

helyzet s arra sem, hogy ez minden könyv esetében így van. Annál inkább nem, mert egy másik könyvet, Cousteau—Dumas: A csend világa c. művét, amelynek szintén volt filmváltozata, beszélgetőtársaim is csaknem olyan arányban olvasták, mint a felmérés során megkérdezett munkások. Ez azonban a könyvtári forgalomban is megmutatkozott, ami arra enged következtetni, hogy egy-egy könyv olvasottságának megítéléséhez a könyvtári keresettség is ad némi támpontot.

Nem folytatom sem az eltérő, sem az egyező példákat. Talán ennyi is elég ahhoz, hogy mások is újból kézbe vegyék Kamarás István tanulmányát, boncolgassák és elemezzék, erősítsék vagy cáfolják megállapításait. *Csak egyet nem szabad: hallgatni róla és süllyesztőbe tenni!* Olyan úttörő jellegű kísérlet ez, amely nemcsak a felszín, hanem a mélyebb rétegeket, és az összefüggéseket is megpróbálja feltárni, és eredményei — torzulásaival együtt is — jelentősek, jól hasznosíthatók nevelő munkánk kereteinek és módszereinek kialakításában. Segítsük hát közös erővel csökkenteni a torzulásokat, erősíteni az eredményeket, hogy még használhatóbb legyen.

És még valamit: a jövőben a hasonló jellegű kérdőíves felmérések esetében a megkérdezettek egy bizonyos hányadánál az összegezés előtt célszerű lenne alkalmazni az ellenőrzést jelentő személyes beszélgetést, amelynek során rákérdezésekkel már előre megállapíthatók lennének a kérdőívek aláhúásaiban rejlő torzulások.

K ö n c z ö l I m r e